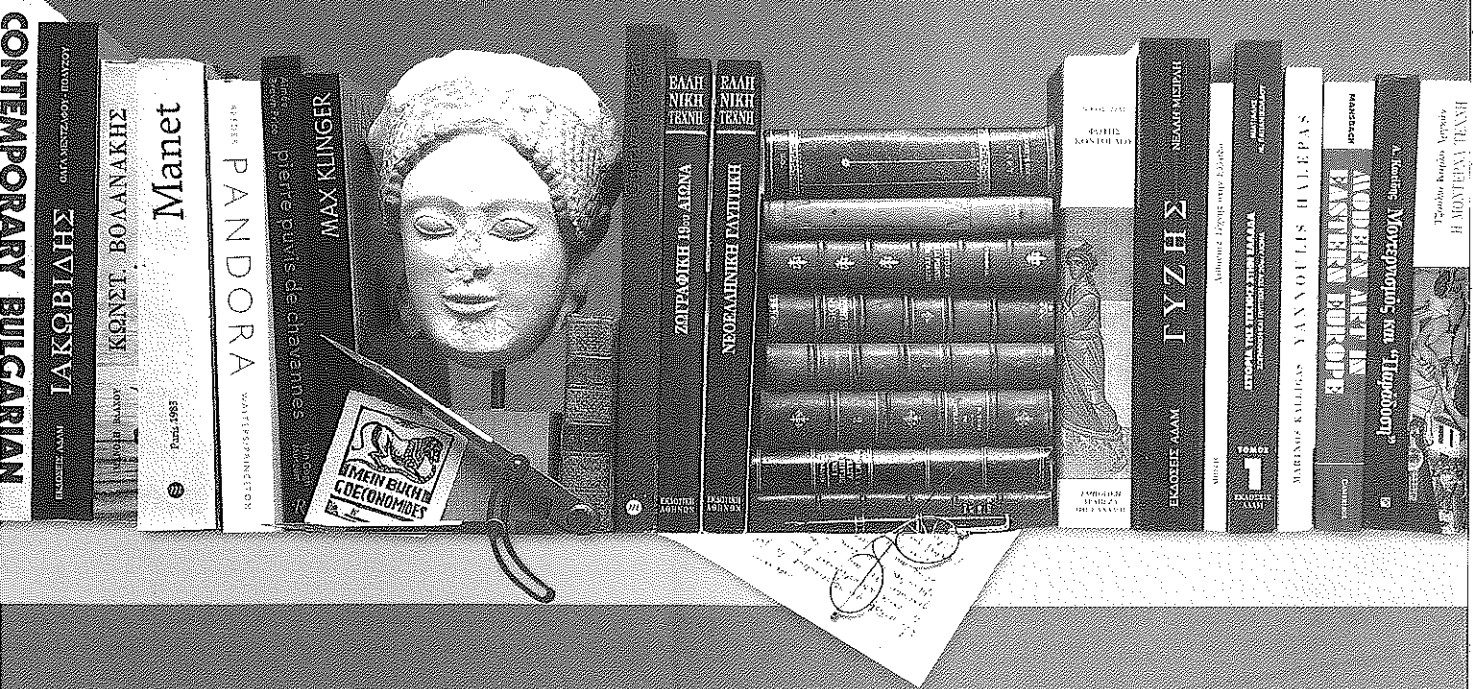

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Δημήτρης Παυλόπουλος

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΟΡΩΝ ΤΗΣ ΧΑΡΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΔΕΔΟΜΕΝΟΥ ΟΤΙ Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ της χαρακτικής στην Ελλάδα ξεκινάει τον 19ο αιώνα (στο Σχολείο των Τεχνών της Αθήνας αρχίζει να διδάσκεται το 1843 από τον ιεροδιάκονο Αγαθάγγελο Τριανταφύλλου [τέλη 18ου/αρχές 19ου αι. – 1872], μοναχό στον Άθω, στα κελιά της Μονής Χιλανδαρίου, η ξυλογραφία, και το 1854 από τον ίδιο η χαλκογραφία, ενώ δεν διδάσκεται καθόλου η λιθογραφία, η οποία εφαρμόζεται σε λιθογραφικά εργαστήρια στην Αθήνα, όπου και την μαθαίνουν στην πράξη οι Έλληνες από γερμανούς λιθογράφους, όπως ο Andreas Forster και ο Karl Josef Kohlmann, 1812–1870), οι πρώτες ενδείξεις ορολογίας της χαρακτικής και των γραφικών τεχνών στην Ελλάδα θα πρέπει να αναζητηθούν σε ελληνικά έντυπα – περιοδικά, εφημερίδες και καταλόγους ομαδικών εκθέσεων, όπως οι εκθέσεις των «Ολυμπίων».¹

Πρόκειται για γενικούς όρους του τύπου *ξυλογραφία*, *ξυλογράφημα*, *χαλκογραφία*, *χαλκογράφημα*, *λιθοχαρακτικό*, *κλισεδοποιία*, *τσιγκογραφία*, *φωτοτυπία*.² Οι όροι αυτοί, χρησιμοποιούμενοι από τον Διευθυντή του Σχολείου των Τεχνών Λύσανδρο Καυταντζόγλου (1811–1885) και από δημοσιογράφους, απηχούν διάθεση καθαρευουσιάνικης ακριβολογίας πιο πολύ στο αποτέλεσμα των τεχνικών χάραξης παρά στις επιμέρους μεθόδους της χαρακτικής. Ας σημειωθεί εδώ: α) ότι με τους όρους *ξυλογραφία* και *ξυλογράφημα* όλο τον 19ο αιώνα εννοείται η ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο, η χάραξη και εκτύπωση δηλαδή από μια επιφάνεια σκληρού θαμνώδους ξύλου, που κοβόταν εγκάρσια από το δέντρο και άντεχε σε μεγάλο αριθμό τυπωμάτων – μέθοδο που ανακάλυψε το 1771 ο άγγλος χαράκτης Thomas

1. Βλ. Δημήτρης Παυλόπουλος, *Χαρακτική – Γραφικές Τέχνες. Ιστορία – Τεχνικές – Μέθοδοι*, Αθήνα, Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών «Α. Τάσσος», 1995, σελ. 69–74. Του ίδιου, «Από τη λιθογραφία στην εκτύπωση όφσετ. Ένα χρονικό των τεχνικών εκτύπωσης εικόνων στην Ελλάδα», *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 17 Μαΐου 1998.

2. Η *φωτοτυπία* είναι τεχνική εκτύπωσης από επιφάνεια ζελατίνης με διάλυμα διχρωμικού αλάτος, τεχνική άσχετη με τις σημερινές, κακώς αποκαλούμενες «φωτοτυπίες», τα ξηρογραφικά αντίγραφα, τα φωτοαντίγραφα.

Bewick (1753–1828).³ Αντίθετα, η ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο αρχίζει να διδάσκεται στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών μόλις το 1932 από τον χαράκτη Γιάννη Κεφαλληνό (1894–1957).⁴ β) ότι με τους όρους *χαλκογραφία* και *χαλκογράφημα* πάλι όλο τον 19ο αιώνα εννοείται η χάραξη της χάλκινης πλάκας με καλέμι και όχι με οξύ, η *οξύγραφία*, την οποία αρχίζει να διδάσκει επίσης στην ΑΣΚΤ το 1932 ο Κεφαλληνός. γ) ο όρος *λιθογραφικό* υπονοεί τη λιθογραφία με πενάκι και όχι εκείνη με λιθογραφικό μολύβι (κραγιόνι), τη συνηθισμένη λιθογραφία.

Κατά σύμπτωση, το 1932, χάρη στη φιλέρευνη και ακαταπρόσητη μορφή του καθηγητή Λίνου Πολίτη (1906–1982), εντοπίστηκε στο Άγιον Όρος άγνωστο ως τότε χειρόγραφο εγχειρίδιο 13 φύλλων με πρακτικές οδηγίες περί χαλκογραφίας και με τίτλο *Ερμηνεία της γλυπτικής τέχνης*, ήτοι *στάμπαις εις χάλκωμα να γλύφη τινάς κάθε λογής ομοιώματα*, που πρέπει να χρονολογηθεί στο τέλος του 18ου ή το πολύ στις αρχές του 19ου αιώνα – στο φύλλο 11 έχουν σχεδιαστεί εργαλεία της χαλκογραφίας, κατά το πρότυπο της εικονογράφησης των λημμάτων για τον «χαράκτη» και τη «χαρακτική» στην *Encyclopédie* των Diderot και d'Alembert (τόμος 5, Παρίσι, 1767), με σχετικές εξηγήσεις πάνω, κάτω ή δίπλα στα σχέδια. Μέσα από το χειρόγραφο – σίγουρο οδηγό ολόκληρο τον 19ο αιώνα στα χέρια των χαλκογράφων-«σταμπαδούρων» μοναχών των 23 εργαστηρίων χαλκογραφίας στον Άθω – προκύπτουν και όροι της χαρακτικής, όπως *κοπίδι* για το καλέμι της χαλκογραφίας, *χάλκωμα* για τη χαλκογραφική πλάκα. Η *Ερμηνεία*, που έχει συσταχθεί με τρία άλλα τεύχη ποικίλου περιεχομένου, φυλάσσεται σήμερα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (αρ. 23) και έχει παρουσιαστεί από τον μοναχό Ιουστίνο Σιμωνοπετρίτη,⁵ ο οποίος πιστεύει ότι το κείμενό της συντάχθηκε στις Καρυές από τεχνίτη με μεγάλη πείρα. Υποδιαιρείται σε περισσότερες επιμέρους ενότητες (ερμηνείες): «Ερμηνεία πώς να το αλείψης το χάλκωμα και να το κάμης αρμόδιο διά να σχαλίζεται με εύκολον τρόπον», «Ερμηνεία πώς να το σημαδεύσης από το ανθίβολον ανάποδα», «Ερμηνεία πώς να το σχαλίσσης το χάλκωμα», «Ερμηνεία διά να βάλης ασημόνερο ή αψύ νερό να φάγη το χάλκωμα και να το χαράξη όσον εσύ θέλεις», «Ερμηνεία πώς να

3. Βλ. Δ. Παυλόπουλος, *Χαρακτική...*, ό.π., σελ. 115, 119, και το δημοσίευμα του ίδιου στην *Καθημερινή*.

4. Βλ. Εμμανουήλ Χ. Κάσδαγλης, *Γιάννης Κεφαλληνός, ο χαράκτης*, Αθήνα, 1991, σελ. 273–302.

5. «Αγιορείτες χαλκογράφοι», στον τόμο *Μεταβυζαντινά Χαρακτικά, Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας* (Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 10 Νοεμβρίου 1995), Αθήνα, 1999, σελ. 70, 72.

το δευτεροϊσκιώσης το χάλκωμα ευγάζοντάς το το θεμέλιον», «Ερμηνεία πώς να φθιάσσης το θεμέλιον οπού να βάνης απάνου εις το χάλκωμα», «Ερμηνεία διά να βράσσης αφύ νερό μόνος σου», «Ερμηνεία διά να βράσσης το βερνίκι διά να σταμπάρης», «Ερμηνεία πώς να κάμης βαφή διά να σταμπάρης», «Ερμηνεία πώς να τρίβης τη μαύρη βαφή διά να σταμπάρης», «Ερμηνεία πώς να αλείψης το χάλκωμα και να το τυπώσης εις άσπρο χαρτί».

Στον 20ό αιώνα πληθαίνουν στην Ελλάδα οι προσπάθειες καθιέρωσης δόκιμης ορολογίας για τη χαρακτηριστική και τις γραφικές τέχνες, ακολουθώντας τη γραμμή τής κατά λέξη απόδοσης στα ελληνικά των ξένων όρων. Στις 13 Ιουνίου 1928 δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* «σημείωμα» του ζωγράφου-χαράκτη Δημήτρη Γαλάνη (1879-1966),⁶ με τίτλο «Η τέχνη της ξυλογραφίας σε πλάκα ξύλου και σε όρθιο ξύλο». Στο κείμενο αυτό γίνεται, για πρώτη φορά στα ελληνικά, η διάκριση ανάμεσα στην ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο («πλάκα ξύλου») και στην ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο· παράλληλα, εμφανίζεται και ο όρος ηλιοχαρακτική (μετάφραση του γαλλικού όρου *héliogravure*) για την ηλιοτυπία, την αναπαραγωγή δηλαδή εικόνων με χημικά μέσα (σκόνη ασφάλτου που τήχεται) και με τη συνδρομή του ηλιακού φωτός.

Στα μέσα της δεκαετίας του '30, ο άλλοτε καθηγητής της Φαρμακευτικής Χημείας στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Γ. Μακρής (1902-1981), γερμανομαθής, προτείνει στα λήμματά του για τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* του «Πυρσού» (τόμος 24, 1934) τους όρους *φωτοτσιγκογραφία* ή τον *μακαρονικό φωτοψευδαργυρογραφία*, *φωτοτυπία*, *φωτοχαλκοτυπία* και *φωτοχαρακτική*, μεταφράζοντας πιστά τους αντίστοιχους γερμανικούς.

Το 1939, εξάλλου, ο γαλλομαθής λογοτέχνης Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877-1940), διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης από το 1918 και τεχνοκρίτης στις εφημερίδες *Ελεύθερον Βήμα*, κυρίως, και *Ακρόπολις*, *Πατρίς*, *Σκριπ* κ.ά., σε άρθρο του με τίτλο «Η χαρακτηριστική» (*Νέα Εστία*, τόμος 26, τχ. 312) εισάγει στην ελληνική γλώσσα όρους μεθόδων της χαρακτηριστικής που διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα: *οξυγραφία* από το γαλλικό *eau-forte*, *ξεστό* για τη χαλκογραφική μέθοδο της *manière noire*, *σκιότυπο* για το γαλλικό *camaiëu*, τη δίχρωμη ξυλογραφία με τονικές διαβαθμίσεις ενός βασικού χρώματος. Η συμβολή του Παπαντωνίου στον εξελληνισμό όρων της χαρακτηριστικής, αν συνδυαστεί με την έναρξη των μαθημάτων τού Κε-

6. Για τη ζωή και το έργο του βλ. το όχι απαλλαγμένο λαθών βιβλίο του Εμμανουήλ Μαυρομιμάτη, *Η χαρακτηριστική και η ζωγραφική του Δημήτρη Γαλάνη, 1879-1966*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1983.

φαλληνού στην ΑΣΚΤ, κρίνεται σημαντική, γιατί δημιουργεί το πρώτο ορολογικό απόθεμα, έστω με ροπή προς την κομφογραφική δημοτική που άπτεται και της καθαρευούσης. Μέχρι τη δημοσίευση του άρθρου του Παπαντωνίου, ο γαλλοαναθρεμμένος Κεφαλληνός χρησιμοποιούσε, κάπως αμήχανα, τους γαλλικούς όρους ανάμικτους με ελληνικούς για τη διδασκαλία της χαρακτικής, όπως φαίνεται στο πρόγραμμα που είχε καταρτίσει για την ΑΣΚΤ: ξυλογραφία πάνω σε *bois debout* [όρθιο ξύλο], ξυλογραφία πάνω σε *bois de fil* [πλάγιο ξύλο], έγχρωμη ξυλογραφία, *camaiieu*, χαλκογραφία: *pointe-sèche* [βελονογραφία], *eau-forte* [γραμμική οξυγραφία], *vernis mou* [χαλκογραφία του μαλακού βερνικιού], *aquatinte* [τονική οξυγραφία]. Παρακάμπτοντας την οξυγραφία, που σημαίνει και την ταχύτητα στη γραφή, είναι ενδεικτική της ακριβολογημένης απόδοσης των όρων στα ελληνικά από τον Παπαντωνίου η μετάφραση της *manière noire* όχι ως *μαύρης τεχνικής*, καθώς θα περίμενε κανείς, αλλά ως *ξεστού*, από το γαλλικό *racloir*, εργαλείο της μεθόδου που θα αποδιδόταν στα ελληνικά ως *ξέστρο*. Θα λέγαμε μάλιστα ότι ο Παπαντωνίου, βλέποντας από μέσα, από τη διαδικασία της μεθόδου τα πράγματα, χωρίς να ξέρει, όσο γνωρίζουμε, γερμανικά, βρίσκεται πιο κοντά στη γερμανική λέξη για τη μέθοδο, τη *Schabkunst*, την *τέχνη του ξεστού*.

Σημειωτέον ότι δύο μαθητές του Κεφαλληνού, οι χαράκτες Γιώργος Μόσχος (1906–1990) και Γιώργης Βαρλάμος (γεν. 1922), ο πρώτος σε άρθρα του για «τους τρόπους της χαρακτικής και την ιστορία τους», που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Ζυγός* (τχ. 13 και 14, 1956) και ο δεύτερος σε άρθρο του για τις «τεχνικές στη χάραξη», που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* (ένθετο: *Επτά Ημέρες*, 12 Μαρτίου 1995), επαναλαμβάνουν την ορολογία του Παπαντωνίου. Ο Βαρλάμος παρενθέτει για μεθόδους της χαλκογραφίας, δίπλα στους γαλλικούς όρους, και τους ελληνικούς όρους *βελονογραφία* για την *pointe sèche*, *οξυγραφία* για την *eau-forte*, *λιπογραφία* για το *vernis mou* και *στιγμογραφία* για το *pointillé*, υποσημειώνοντας ότι «ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, λογοτέχνης και φίλος του δασκάλου μου Γιάννη Κεφαλληνού, μετέφρασε στα ελληνικά τους γαλλικούς κυρίως όρους, οι οποίοι όμως δεν επεκράτησαν».

Εντούτοις, η ορολογία του Παπαντωνίου θα ισχύσει τις επόμενες δεκαετίες. Το 1976, στο κεφάλαιο «Ξυλογραφία, χαλκογραφία, λιθογραφία, γραφικές τέχνες» του βιβλίου του *Η ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής* (16ος–20ός αιώνας), ο Στέλιος Λυδάκης (γεν. 1933) παραμένει στη θεμελιώδη διάκριση των τεχνικών, χωρίς να δίνει τις μεθόδους τους. Έναν χρόνο αργότερα, το 1977, στο *Σύντομο Λεξικό Όρων της Ζωγραφικής*, των Στέλιου Λυδάκη και Τάκη Βογιατζή, καταχωρίζονται τα λήμματα *multiples* για τα πολλαπλά, *ξυλογραφία*, *χαλκογραφία* και *χαρακτική* – λείπουν

όμως λήμματα για τη λιθογραφία, καθώς και για τεχνικές και μεθόδους των γραφικών τεχνών: μεταξοτυπία, φωτολιθογραφία κλπ. Δεν λείπουν και οι παρεξηγήσεις: στο λήμμα *ξυλογραφία* οι δύο μέθοδοι, του όρθιου και του πλάγιου ξύλου, συγχέονται μεταξύ τους, ιστορικά στοιχεία και ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της μιας μεθόδου αποδίδονται στην άλλη, ενώ στο λήμμα *χαλκογραφία*, πέρα από το ότι δεν αναφέρονται όλες οι μέθοδοι της, η οξυγραφία ονομάζεται *οξειδογραφία*, η χαλκογραφία με καλέμι *μέθοδος του καλαμιού*, η ξεστή χαλκογραφία *μαύρη τεχνική*, κατά μετάφραση του γαλλικού *manière noire*.

Το 1985, ο ιστορικός και κριτικός τέχνης Νίκος Γ. Μοσχονάς (γεν. 1939) εισάγει τον όρο *γραφική* για τη χαρακτική, σε έκθεση παραδοσιακών και νεότερων τεχνικών με έργα ελλήνων καλλιτεχνών, δείγματα από παλιά έργα χαρακτικής και εποπτικό υλικό από σύγχρονα εργαστήρια, καθώς και σε πρόγραμμα συναντήσεων με τους χαρακτές: Άρια Κομιανού και Χρήστο Σαρακατσιάνο («Η ξυλογραφία και η τεχνική της»), Μιχάλη Αρφαρά, Τάκη Κατσουλίδη, Α. Κομιανού και Χρ. Σαρακατσιάνο («Ο ρόλος του πολλαπλού· πρωτότυπο πολλαπλό και αναπαραγωγή»), Μ. Αρφαρά («Εισαγωγή στη χαλκογραφία»), Τ. Κατσουλίδη και Βασίλη Χάρο («Η λιθογραφία· τεχνική και εφαρμογές»), Γιώργο Βογιατζή και Φαίδωνα Σαραφιανό («Νεότερες τεχνικές») και Παναγιώτη Γράββαλο («Εφαρμοσμένη γραφική»), οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στην αίθουσα «Συλλογή», που στεγαζόταν στην Αθήνα, στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας 4. Ο όρος *γραφική*, μεταφορά στα ελληνικά του αντίστοιχου όρου από τις λατινογενείς γλώσσες (*graphic*, *graphique*, *Grafik* κλπ.), τελικά δεν επικράτησε, βεβαρημένος και από τη χρήση του στην καθαρεύουσα για να δηλωθεί η τέχνη της ζωγραφικής, αλλά και από σχετλιαστικούς συνειρμούς που προξενεί το επίθετο της δημοτικής *γραφικός*, -ή, -ό.

Το 1986 εκδίδεται μεταφρασμένο από τον Ανδρέα Παππά (γεν. 1950) το Λεξικό *Εικαστικών Τεχνών*, του Herbert Read, κ.ά., στο οποίο περιλαμβάνονται όροι της χαρακτικής και των γραφικών τεχνών, καρπός συνεργασίας του σύμβουλου έκδοσης Αλέξανδρου Εύδη (γεν. 1917) και του ζωγράφου-χαρακτή Π. Γράββαλου (γεν. 1933). Οι όροι, που μεταφράζουν τους αγγλικούς ανάλογους, συγκεντρώνονται στο λήμμα *χαρακτική*, και είναι: *γραμμική χαρακτική* για τη χαλκογραφία με καλέμι, *ξηρή χάραξη* ή *πούντα* σέκα για τη βελονογραφία, *οξυγραφία*, *μετζοτίντα* (μεσοτονία) για την ξεστή χαλκογραφία, *ακουατίντα* (υδαρής τόνος). Τα *μεσοτονία* και *υδαρής τόνος*, εναλλακτικοί όροι αντλημένοι από λεξικά της καθαρεύουσας, παραπέμπουν στους όρους των ίδιων λεξικών: *μέθοδος των ημισκίων* και *μελανός τρόπος* για την ξεστή χαλκογραφία, *λινολεότυπο* για το τύπωμα σε επιφάνεια λινόλαιου, *λιπαρογραφία* και *λιπογραφία* για τη χαλκογραφία

του μαλακού βερνικιού επειδή χρησιμοποιείται λίπος, μεταξογραφία, σηρογραφία και σεριγραφία για τη μεταξοτυπία, μολυβδογραφία και μολυβογραφία για τη χαλκογραφία μίμησης μολυβιού, ακιδογραφία, ξηρά ακμή, ξηρογλυφία και ξηρογραφία για τη βελονογραφία, στιγμογραφία για τη χαλκογραφία με στιγμές, τσιγκοτυπία για την τσιγκογραφία.

Αμνηχανία για την απόδοση στα ελληνικά όρων που σχετίζονται με τις τεχνικές και τις μεθόδους της χαρακτηριστικής κρύβει η μικρή έκδοση της Εφορείας Χαρακτητικής του Επιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος, *Το γνήσιο χαρακτηριστικό έργο* (Αθήνα, 1988), με κείμενα της χαρακτριας και διδάσκουσας στην ΑΣΚΤ Λεώνης Βιδάλη (γεν. 1945), καθώς οι όροι εδώ παραμένουν αμετάφραστοι (camaïeu, linoleum, eau-forte, aquatinta, pointe sèche, manière noire, vernis mou) ή προσεγγίζονται κάπως μιστά, «φραγκολεβαντίνικα» (χάραξη με burin).

* * *

Η ΑΓΡΑ ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΟΥ στην ελληνική ορολογία της χαρακτηριστικής και των γραφικών τεχνών κρύβει παγίδες. Μια τέτοια παγίδα: η άστοχη χρήση του όρου λινοτυπία για τη μετάφραση του λατινογενούς και κακόηχου linoleum, το οποίο έχει πολιτογραφηθεί στα ελληνικά. Ο όρος λινοτυπία έχει ήδη μπει στη γλώσσα μας για να αποδώσει τη μέθοδο μηχανικής στοιχειοθεσίας, στην οποία τα μεταλλικά στοιχεία χυτεύονται κολλημένα το ένα με το άλλο σε αράδες. Ούτε ο όρος λινογραφία του Λεξικού *Εικαστικών Τεχνών* φαίνεται κατάλληλος να αποδώσει το λινόλαιο, αφού σημαίνει από τη μια την τεχνική αποτύπωσης έγχρωμων σχεδίων ή παραστάσεων πάνω σε ύφασμα και από την άλλη, κυριολεκτικότερα, το λινόλαιο που μιμείται την ξυλογραφία σε όρθιο ξύλο. Άλλη παρόμοια λανθασμένη απόδοση στα ελληνικά όρου της χαρακτηριστικής είναι η λέξη ξηρογραφία για τη βελονογραφία, αφού ως «ξηρογραφία» έχει οριστεί τεχνική της ζωγραφικής σε αραιό γαιώδες επίχρισμα, όπως έχουν φιλοτεχνηθεί οι κλίνες του τάφου της Ποτίδαιας, που χρονολογούνται στο τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. και βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Κατ' αναλογία, σύγχυση προξενεί στην ελληνική ορολογία της χαρακτηριστικής και των γραφικών τεχνών η διττή χρήση των όρων ξηρογραφία για τη βελονογραφία και για τα φωτοαντίγραφα, μονοτυπία για τη ζωγραφική τεχνική της εκτύπωσης με ελαιοχρώματα ενός αντιτύπου και για την τεχνική της μηχανικής στοιχειοθεσίας, όπου κάθε στοιχείο χυτεύεται χωριστά, και φωτοτυπία, παλαιότερη τεχνική των γραφικών τεχνών αλλά και φωτοαντίγραφο, σύγχυση για την οποία ήδη μιλήσαμε.

Αμετάφραστη στα ελληνικά παραμένει η offset, από το αγγλικό set off, που σημαίνει «μεταφέρω», η τεχνική εκτύπωσης από λεπτά φύλλα τσίγκου που προσαρμόζονται στο ταχυπιεστήριο πάνω σε σκληρό μεταλλικό κύλινδρο, ο οποίος περιστρέφεται με μεγάλη ταχύτητα, ενώ φέρει μελάνι και νερό· ανάμεσα στον κύλινδρο με τον τσίγκο και το χαρτί μεσολαβεί κύλινδρος από καουτσούκ και μ' αυτόν μπαίνουν το κείμενο ή το σχέδιο και τα χρώματα. Δεν πρόκειται επομένως για απευθείας, άμεση εκτύπωση, την εκτύπωση των λιθογραφικών πιεστηρίων, μα για μεταφερόμενη, έμμεση εκτύπωση, προσφυή περιφραστικό όρο που έχει εισηγηθεί από το 1974 για την όφσετ ο καθηγητής της Σχολής Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών του ΤΕΙ Αθηνών Μανώλης Ι. Βιθυνός (*Εισαγωγή στην Τεχνολογία των Εκτυπώσεων*). Παρομοίως δύσκολο είναι να μεταφραστεί στα ελληνικά και ο όρος camaïeu, ο οποίος παράγεται από το αραβικό qama'il, πληθυντικός του qum'ul, που σημαίνει «πολύχρωμο μπουμπούκι», αργότερα «πολύτιμη χρωματιστή πέτρα», το ορυκτό «όνυχας» (καμέα). Ο όρος χρησιμοποιείται για ένα ιδιόμορφο είδος έγχρωμης ξυλογραφίας, τη δίχρωμη, όπου τυπώνονται αλληπάλληλα περισσότερες της μιας ξύλινες πλάκες – συνήθως δύο, η μία για το μαύρο ή το σκούρο χρώμα και η άλλη για ελαφριά απόχρωση (τίντα) με σκαλισμένα τα φωτεινά χρώματα –, επιδιώκοντας τονικές διαβαθμίσεις του ίδιου χρώματος. Ο Παπαντωνίου, όπως είπαμε, είχε μεταφράσει ήδη από το 1939 τον όρο με την τεχνητή, δικής του επινόησης, λέξη σκιότυπο, λέξη που έμεινε σε χρήση στη γλώσσα μας μέχρι τις μέρες μας, ελλείπει άλλης, ακριβέστερης και μονολεκτικής.